

Una Popović
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

Problem estetskog suđenja: perspektive estetike

Apstrakt: Ovaj rad posvećen je tumačenju Kantove Kritike moći suđenja iz jedne estetičke perspektive. Naš cilj je da pokažemo unutrašnju vezu između dva glavna motiva ovog dela, naime između tematizacije tradicionalno estetičkih problema, poput lepog i ukusa, sa jedne strane, odnosno sistemskog karaktera mišljenja i filozofije Kantovog kritičkog projekta sa druge strane. Interpretacija je vođena s obzirom na problem estetike kao filozofske discipline, pri čemu se za svaki od ovih motiva Kantove treće Kritike pokazuje kako oni redefinišu način estetičkog mišljenja kao filozofskog. Napokon, karakter kritičkog postavljanja estetičkih problema kod Kanta se pokazuje i u svetlu otvaranja perspektive jedne subjektivne univerzalnosti, kao teme koja povezuje dva motiva treće Kritike, ali i omogućava drugačije viziranje doma-
na intersubjektivnosti.

Ključne reči: Kant, Kritika moći suđenja, estetika, ukus, subjektivna opštost.

Tumačenje Kantove *Kritike moći suđenja* pred interpretatora postavlja mnoge zahtevne i neobične mogućnosti: prateći samog Kanta, ovom delu može se pristupiti iz najmanje dve perspektive, prevashodno prema uvodu u ovo delo, a mogućnosti koje prevazilaze ove pozicije su nebrojene. Dve naznačene Kantove pozicije možemo ukratko označiti sa jedne strane kao *problem ukusa* – dakle, problem koji bismo tradicionalno vezali za estetiku, odnosno prosuđivanje o lepom i umetnički uspelom, odnosno, sa druge strane, kao *problem filozofije i saznanja uopšte kao sistematičnog*, u okviru kojeg treća *Kritika* figurira kao poslednje Kantovo kritičko delo, koje tako baca svetlost na prethodna dva upravo u pogledu njihove veze i mogućnosti da se čitava ideja kritičke filozofije u celini ostvari i uveže (Kulenkampff 1994: 31). Mogućnost da se ove dve perspektive međusobno povežu i sama za sebe postavlja problem za interpretatora; sa druge strane, ona svedoči i o osobenom načinu na koji Kant redefiniše ili uopšte definiše, kako ideju filozofije, tako i ideju sistema znanja, te, napokon, i filozofski odnos prema pitanjima lepote i umetnosti.

Naš cilj je da u ovom radu predstavimo Kantovu kritiku ukusa iz dominantno estetičke pozicije. Domen našeg interesovanja je, dakle, estetička strana Kantove filozofije, odnosno treće *Kritike*. Međutim, ovde je odmah potrebno postaviti ograde, te tako bolje usmeriti samo

istraživanje: za nas je od interesa sam *način* na koji Kant u trećoj *Kritici* postavlja problem estetskog, koji ćemo za potrebe rada zvati njegovom estetikom – u našem fokusu nisu toliko konkretna rešenja, koliko sama ideja filozofski primerenog promišljanja estetskih fenomena.¹ Drugim rečima, ovim želimo da pitamo kako Kantova kritika ukusa „zasniva“ estetiku kao filozofsko promišljanje lepog i umetnosti, odnosno šta ta ideja kritičkog ostavlja u amanet svakoj budućoj estetici. Koliko god da je ovaj aspekt Kantove filozofije bio uticajan, te čak postao i *locus classicus* istorije estetike, čini se da on u svojoj radikalnosti ipak nije do kraja promišljen.

Kantova kritika ukusa kao jedna moguća estetika

6

Da bismo preciznije odredili naš problem, moramo se najpre kratko osvrnuti na status estetike i estetičkih problema u Kantovom vremenu i pre njega – na taj način, smatramo, sama problematika postaće vidljivija.

Kant, naime, izbegava pojam estetike, bar u onom smislu u kojem mi o tome (tradicionalno) govorimo. U tom duhu, ako govorimo o estetici iz perspektive Kantovog projekta, lako bismo je mogli shvatiti kao *transcendentalnu estetiku* – estetiku, dakle, koja bi bila izvedena sa transcendentalnih pozicija, koje inače obeležavaju Kantove filozofske strategije. Takav pojam, međutim, sasvim je promašen, budući da ga sam Kant rezerviše za nešto sasvim drugačije, odnosno za razmatranja o *a priori* formama čulnosti, prostoru i vremenu, i to u okviru svoje prve *Kritike* (Kant 1984: 34; Guyer 1997: 13–14). U tom kontekstu on čak reflektuje i na već usvojeni i utvrđeni pojam estetike, po modelu Baumgartena [Baumgarten] na primer, koga odbacuje u korist sopstvenog terminološkog rešenja (Kant 1984: 34). Ovaj primer nam odmah svedoči o tome koliko pitanja estetike sa Kantovih pozicija ne samo da nisu samorazumljiva kao filozofsko-kritički rešiva, već njihovo postavljanje u trećoj *Kritici* predstavlja jedno zaista radikalno rešenje, kako u pogledu same estetike, tako i u pogledu Kantove filozofije uopšte. Ukoliko u tom smislu pratimo Kanta, onda prvobitna intuitivna ideja jedne „transcendentalne estetike“ ne sme da se traži prema pojmu, slovu, već prema ideji, duhu, u okviru čega nailazimo na već pomenuto rešenje *kritike ukusa*: obrazloženje pitanja i problema koje tradicionalno vezujemo za estetiku pronaći ćemo ne pod nazivom estetike, već pod zastavom kritike ukusa.

¹ U tom smislu, na primer, Kant kritikuje psihološki zasnovana objašnjenja reakcija koje povezujemo sa ukusom i lepotom (Kant 1991: 42–43).

Ovaj korak, međutim, koliko god da je dobro poznat i već samorazumljiv, ne sme biti zanemaren; ukoliko ga viziramo iz perspektive položaja estetike i estetičkih razmatranja tog vremena, onda promenu terminologije moramo čitati ne samo kao jedno tehničko rešenje, već i kao određeni stav o pitanjima od izuzetnog značaja, stav o mogućnostima estetskog kao dostupnog za neko filozofsko promišljanje. Ovaj problem, koji smo uveli preko terminološke analize, želimo još jednom da potcrtamo: ukoliko se pojam estetskog, čak i u formulaciji jedne estetike, kakva god ona bila, kod Kanta može pronaći, pojam estetičkog naglašeno izostaje. Ukoliko je pojam estetskog čak iz jedne po estetiku „negativne“ upotrebe u prvoj *Kritici* doživeo preporod i pozitivnu upotrebu u trećoj *Kritici*, dominantno preko formulacije *estetskog refleksivnog suda* (Kant 1991: 28), estetičko, kao neka vrsta „teorijskog“, filozofskog zahvatanja ovih problema, terminološki i dalje izostaje. Kao što je već pomenuto i naglašeno, ulogu estetičkog kod Kanta igra ideja kritike, pre svega kritike moći suđenja, kao one moći u kojoj možemo pronaći osnov za obrazloženje onih sudova koje vezujemo za prosuđivanje lepote, odnosno osećanje zadovoljstva koje sa njim povezujemo.

7

Sa druge strane, ukoliko pitanja estetičkog kod Kanta i vezujemo za probleme moći suđenja, odnosno ukusa, ona se, opet, neposredno vezuju za pomenuti „sistemski“ karakter filozofije i znanja uopšte, odnosno za problem jedinstva Kantovog kritičkog projekta. Ovu perspektivu tumačenja ovde ne uvodimo kao pitanje da li se Kantova filozofija u celini treba tumačiti najpre iz treće, ili najpre iz prve ili druge *Kritike*, odnosno da li pitanja o lepom i umetnosti kod Kanta, budući da su postavljena u poslednjem kritičkom delu, imaju neku vrstu metodskog primata, sistemske veze sa prethodnim njegovim razmatranjima. Umesto toga, pitanje postavljamo iznova dominantno iz perspektive estetičkog: interesuje nas, dakle, šta za estetičko promišljanje znači činjenica da je Kant razmatranja o lepom i umetnosti uvezao sa pitanjima o mogućnostima da se naše saznanje postavi kao sistem, a ne agregat, ideja da je raznovrsnost iskustva i prirodnih formi takva da je pogodna za naše saznanje. Iznova, dominantno pitanje ovde nije da li je u tom smislu Kantovo obrazloženje koherentno, dosledno sprovedeno, opravdano i slično, već zbog čega je ono dominantno vezano za probleme estetičke prirode.

Kako bismo naglasili ovu stranu problema, iznova ćemo se pozvati na terminološki primer. Kant, naime, za ovu vrstu razmatranja i problema koristi pojam *tehnike*: zapravo, tek moć suđenja je *tehnička*, dok se o prirodi kao tehničkoj govori tek po nekoj vrsti analogije, s obzirom na

8

određenu i tačno ograničenu upotrebu moći suđenja (Kant 1991: 26). Pri tome Kant naglašava: „Refleksivna moć suđenja ne postupa, dakle [...] šematski već *tehnički*, ne takoreći samo mehanički, kao neki instrument pod vođstvom razuma i čula, već *veštački* (künstlich)“ (Kant 1991: 21). Bez ulaženja u preciznija objašnjenja, ovde želimo da skrenemo pažnju na jedno preoblikovanje pojma tehnike koje ide u pravcu njegove izvorne upotrebe u antičkoj formulaciji *techne*-a, a koja obuhvata kako zanate, tako i umetnosti vezane za manuelni rad. Suprotstavljajući mehaničko i tehničko, Kant naglašava ove asocijacije i istovremeno izbegava mehanicističku sliku prirode, koja je obeležila novovekovnu nauku i metafiziku, sa idejom da se u krajnjem – baš u nekoj naučnoj upotrebi u smislu konkretnih empirijskih zakona i sintetisanja iskustvenih podataka – naše (naučno) saznanje ponaša više po modelu umetnosti, nego po modelu mehanike (Kulenkampff 1994: 37; Gethmann–Siefert 1995: 96–97).² Formulacija koja obeležava čitavu *Kritiku moći suđenja*, da umetnika, posebno genijalnog umetnika, treba da posmatramo *kao da* postupa prirodno, a da prirodu, opet, treba da posmatramo *kao da* je umetnička tvorevina, potvrđuje ovu analizu.

U oba slučaja, i u slučaju upotrebe tehničkog i u slučaju izbegavanja upotrebe estetičkog (ali ne i estetskog), Kant posredno referira na filozofsku tradiciju, posebno na tradiciju XVIII veka i razmatranja koja su, kako u kontinentalnoj, tako i u ostrvskoj tradiciji, markirala rađanje estetike kao samostalne filozofske discipline. Naime, u oba slučaja, koji predstavljaju neku vrstu novovekovnih tradicija racionalizma, odnosno empirizma, može se uočiti težnja ka osamostaljivanju estetičkih razmatranja u zasebnu – samim tim i naglašenu – celinu. Kontinentalni primer toga dobro je poznat i jasan: radi se o Baumgartenovom zasnivanju estetike upravo kao zasebne filozofske discipline u jednom sistemu filozofskih znanja; ovo zasnivanje je izvanredno značajno *upravo kao zasnivanje*, budući da su pitanja od estetičkog značaja od samih početaka filozofije obeležavala njen razvoj, ali ipak nisu bila vizirana kao filozofska pitanja samostalnog ranga i značaja, već tek kao pitanja vezana za druge dominantne filozofske perspektive, na primer ontološku ili

2 Kant kaže: „Ta se tehnika prirode *protivstavlja* njenoj mehanici, koja u svome kauzalitetu, koji se sastoji u povezivanju onoga što je raznoliko, postoji bez jednog pojma koji stoji u osnovi načina njenog ujedinjavanja, otprilike onako kao što ćemo mi izvesne sprave za dizanje, koje mogu imati svoj efekat usmeren na neku svrhu čak i bez ideje koja je uzeta za osnovu toga efekta, na primer neku polugu, neku strmu ravan, *nazvati doduše mašinama, ali ne umetničkim delima*“ ([podvukla U. P.] Kant 1991: 26).

epistemološku.³ Činjenica zasnivanja estetike, dakle, nije značajna s obzirom na neko izdvajanje estetičkih tema, njihovo dovođenje iz senke u svetlost, već s obzirom na jedno meta-razmatranje o mogućnostima specifično estetičkog načina zahvatanja takvih problema: ovde se, dakle, ne radi toliko o estetskom, koliko o estetičkom – o načinu, ne o predmetu.

Paralelno sa kontinentalnom filozofijom, i u ostrvskoj filozofiji XVIII veka, koja je dominantno empiristička po svom karakteru, možemo uočiti tendencije u istom ovom pravcu. Iako ova tradicija nije iznedrila jedno zasnivanje estetike kao samostalne discipline, ona je posredno ispitivala mogućnosti autonomije estetičkog i to dominantno preko pitanja o osobenom karakteru estetskog iskustva – pitanja, dakle, o tome da li se može uočiti jedan osoben tip iskustva i kako se on može opravdati (Draškić–Vićanović 2002: 9–10; Gethmann–Siefert 1995: 36–37). Ova pitanja posebno su obremenjena problemom važenja kategorije lepog, analogno kategoriji dobrog: ukoliko su ove kategorije svoje opšte, ako ne i univerzalno važenje tradicionalno zadobijale s obzirom na mesto zasnivanja i utemeljenja, uglavnom *a priori* karaktera (ideje, Bog), sada je pitanje kako se one mogu utemeljiti čisto empirijski, a da se pri tome ne izgubi ništa od ovog vrednosnog smisla.

9

Problemi koji obeležavaju osamnaestovekovno tretiranje estetičkog tako su, možemo zaključiti, organizovani oko nekoliko ključnih pojmova: pre svega, čitavim periodom dominira problem *estetskog iskustva* – ovo važi i za Baumgartena, koji estetiku i vezuje za domen čulnog iskustva; drugo, iz problema estetskog iskustva pokušava se iskoračiti ka specifično estetičkom karakteru njegovog razumevanja, samim tim i prema *autonomiji estetičkog* filozofskog mišljenja; napokon, ovako otvoren prostor omogućava da se vizira i problem *opšteg važenja estetičkih kategorija* s obzirom na neraskidivu vezu sa subjektivnim, konkretnim iskustvenim podacima.

Ovaj ekskurs u problem estetike u XVIII veku treba da nam ukaže da je estetika tog vremena zapravo postavljala pitanje o mogućnostima neke vrste empirijske opštosti, čak univerzalnosti, za koju se posredno ispostavlja da je u neposrednoj vezi sa organizacijom političkog, pre svega preko zahteva za saobražavanjem – čak i oblikovanjem i vaspitanjem – subjektivnih i ličnih, individualnih prosuđivanja sa određenim opštim zahtevima, uprkos samoj toj subjektivnosti, koju estetsko iskustvo

3 Treba naglasiti da su pitanja od estetičkog značaja često imala vrednosno vrlo uzvišen rang.

posebno naglašava, budući da uključuje i afektivnu reakciju odobravanja ili neodobravanja. Kantova kritka ukusa, kao odgovor na zasnivanje estetike i probleme koje to zasnivanje otvara, sasvim je na ovom tragu: najpoznatiji motiv u tom duhu je ideja da se o ukusima *ne može* raspravljati, odnosno da je sud ukusa na izvestan način obavezujući za svakoga.

U daljem toku rada pokušaćemo da osvetlimo upravo ovu stranu estetičkog, onako kako je ona predstavljena i naznačena kod Kanta – kao kritika ukusa. Naša razmatranja imaju za cilj da opišu kritičko postavljanje estetičkog kod Kanta na dva nivoa – u konkretnom slučaju suda ukusa, te u proširenom važenju ideje sistema, ali sa ciljem da se kroz te opise posredno pokaže ovo i ovakvo mesto političkog koje oni otvaraju, te da se na kraju izvede zaključak o vezi estetičkog i političkog.

10

Problem suda ukusa: kritičko postavljanje estetskog

U prethodnim razmatranjima Kantove stavove iz *Kritike moći suđenja* predstavili smo iz dominantno estetičke perspektive, tačnije, s obzirom na njegovu strategiju kritičkog promišljanja problema lepog i umetnosti, tradicionalno vezanih za estetiku. Ukoliko se sada osvrnemo na sama ta promišljanja i pokušamo da pobliže osvetlimo taj njihov kritički karakter, na prvi pogled odmah gubimo osobenost estetičkog razmatranja u korist načelno prihvaćenog kritičkog: tako će treća *Kritika*, kao i prethodne dve, biti dominantno posvećena osvetljavanju *uslova mogućnosti*, te karaktera *prosuđivanja*, u ovom slučaju lepog i umetničkog. Ovakva strategija mišljenja ne favorizuje osobito estetske fenomene kao estetske, niti želi da izdvoji jedan poseban, estetski tip iskustva, već prilazi njihovoj analizi sa jedne znatno neutralnije pozicije, koja se retroaktivno može pratiti i do prve *Kritike*.⁴

Ono što, međutim, specifično obeležava postavljanje ovih problema unutar treće *Kritike* je činjenica da Kant u prvi plan svoje analize stavlja ne samo pojam ukusa, kao moći suđenja u ovoj specifičnoj upotrebi, već i ideju *suda ukusa*: ukoliko kritički treba osvetliti opažljivu datost estetskog iskustva, od koje, kao što smo videli, ne uzmiče nijedno estetičko razmatranje XVIII veka, onda, izgleda, to možemo učiniti uz pomoć suda ukusa, kao odlikovanog mesta takvog prosuđivanja. Sud ukusa, tako, predstavlja izdvojeno mesto Kantovih analiza u trećoj *Kritici*, mesto koje najpre formira naš pristup estetičkim pitanjima.

4 Iako, dakle, na prvi pogled imamo jedno nenaglašavanje domena estetičkog, ono je, posredno, ipak izdvojeno i naglašeno, o čemu će kasnije biti reči.

Ova strategija, međutim, nije ni najmanje samorazumljiva: sud ukusa, ili estetski refleksivni sud, jedna je formulacija koja čak i za samog Kanta predstavlja problem – ukoliko govorimo o suđenju, smatra Kant, mi aludiramo na sazajnu delatnost, dok sa druge strane sud ukusa ne pretenduje na to da bude sazajni sud.⁵ U tom smislu Kant nalazi rešenje u zaobilaženju objekta – predmeta takvog suđenja, a u korist njegovog subjekta: ovo suđenje nije u strogom smislu sud saznanja zbog toga što ne tvrdi ništa o objektu na koji je usmerena predstava, već isključivo o subjektu, odnosno o njegovom stanju (Kant 1991: 29). Štaviše, ovaj estetski sud nastaje kao posledica refleksivne upotrebe moći suđenja, pri čemu ona sudi *povodom* neke date predstave nekog objekta, ali i *tek s obzirom na* međusobni odnos moći saznanja, razuma i uobrazilje u konkretnom, koji ona podstiče – njihov međusobni odnos, kaže Kant, u ovom slučaju je takav da se može osetiti (Kant 1991: 29). U konkretnom slučaju mi tako osećamo zadovoljstvo nastalo harmoničnom međuigrom moći saznanja, što, napokon, formuliramo u iskazu tipa „Ruža je lepa“. Ovaj iskaz kod Kanta markira estetski sud koji se dominantno odnosi na sam proces svesti, proces prosuđivanja.

11

Osvetlimo dva bitna pomeranja u razmatranju estetskog koja predstavlja ovakva formulacija suda ukusa. Najpre, ovakvom postavkom Kant radikalno raskida sa objektivnim karakterom estetskog, odnosno lociranjem estetskog u objekat, predmet, koji bi bio njegov nosilac: tvrđenje „Ruža je lepa“ ništa posebno ne govori o samoj ruži, ali mnogo toga tvrdi o meni, koji je posmatram. Ova posledica možda je i najuticajniji deo Kantove filozofije u pogledu daljeg razvoja estetike: sve do Kanta lepo je, pre svega, makar i nenaglašeno, bilo vezano za objekat – objekti naročite vrste, ili osobeno ustrojstvo objekata, označavali su mesto razmatranja estetskog (Zurovac 2005: 249–250). Ovo je najčešće rezultiralo nekom vrstom ontologije lepote, ili ontologije estetskog, bilo da se radilo o posebnom ontološkom uzroku lepih objekata, poput ideje lepote kod Platona ili lepote kao jedne od transcendentalija u hrišćanskoj filozofiji srednjeg veka, bilo da je u fokusu bilo specifično svojstvo, shvaćeno kao moguće ontološko ustrojstvo svakog objekta, koje je onda celokupnu stvarnost otvaralo za saznanje iz estetske perspektive. Jedna od najvažnijih posledica ovakvog Kantovog stava je i činjenica da postkantovska estetička istraživanja, upravo na ovom tragu, postepeno

5 Kant kaže: „Jedan *estetski sud*, ako bi neko hteo da ga upotrebi radi objektivne odredbe, bio bi tako upadljivo protivrečan da smo kod takvog izraza dovoljno zaštićeni od pogrešnog tumačenja. Jer zaista opažaji mogu biti čulni, ali *suđenje* pripada isključivo razumu“ (Kant 1991: 28).

ustranu stavljaju pitanja o lepom u korist pitanja o umetničkom: ukoliko se više ne radi o objektu, već o subjektu, onda se stvar može i obrnuti, tako što uzor estetskog više nećemo tražiti van subjekta, već upravo u njegovoj delatnosti, koja se u pogledu estetskog dominantno odvija preko umetničkog akta, produkcije umetničkog dela. Iako je Kantova formulacija genija bila jednako uticajna kao i ova ideja okreta od objekta ka subjektu, a ona dodatno svedoči o tome da je i sam Kant bio svestan ovakve logike izvođenja, čini se da, paradoksalno, na ovaj zaokret buduće estetike ka umetnosti više posledica imaju njegova razmatranja o lepom nego o geniju (Gethmann–Siefert 1995: 140–142).

12

Kantov zaokret ka subjektu, međutim, ima još jedan bitan aspekt – upravo onaj koji ćemo označiti kao kritički. Naime, Kanta ovde ne interesuje konkretno prosuđivanje, uspostavljanje kriterijuma za takvo prosuđivanje, ili neka vrednosna dimenzija takvog suda, o čemu je prethodno bilo reči u vezi sa razmatranjima estetskog iskustva. Njegovo istraživanje je u tom smislu neutralno – njegovim rečima, *bezinteresno*: ono teži da objasni uslove mogućnosti jednog estetskog suđenja, ukoliko ono treba da bude isključivo subjektivno, kao što smo već rekli. Odnosno, ukoliko estetski sud tvrdi nešto o subjektu i njegovim stanjima, treba pokazati da je to uopšte moguće i kako je moguće.⁶ U tom smislu Kantovo razmatranje suda ukusa, estetskog prosuđivanja, u potpunosti je orijentisano na obrazlaganje posvećeno moćima saznanja, moćima duše, mogućim upotrebama moći suđenja, odnosu moći suđenja i osećanja zadovoljstva i nezadovoljstva i slično. Drugim rečima, upravo ono što je označio kao nemoguće u *Kritici čistog uma*, Kant sada pokušava da izvede: glavno pitanje ovde je da li transcendentno razmatranje može da se prime-ni i na moć suđenja, odnosno da se izvede kao kritika ukusa.

Treba naglasiti da se ova strategija u potpunosti razlikuje od dotadašnjih projekata zasnivanja mogućnosti estetskog prosuđivanja u okvirima unutrašnje konstitucije subjekta ili subjektivnog saznanja – tu pre svega mislimo na formulaciju koja je po svom uticaju bitna i za Kanta, formulaciju ukusa kao jedne *duševne moći* (Guyer 1997: 6–7). Ova formulacija uglavnom obeležava britansku filozofiju XVIII veka kao teorija o *unutrašnjem čulu*: ovo unutrašnje čulo predstavlja rešenje za činjenicu da postoji određeni tip, vrsta iskustva, koja je opštedostupna – estetsko iskustvo. Da bi se izbegla bilo kakva referenca na neke *a priori* sadržaje svesti, poput ideje lepote koja bi figurirala kao kriterijum za

6 Drugim rečima, Kant traži „unutrašnju racionalnost“ takvog estetskog iskustva na osnovu njega samog (Kulenkampff 1994: 21).

prosudivanje bilo kakvog konkretnog slučaja lepog, a bila bi, kao sadržaj naše svesti, u ovom ili onom smislu urođena, pribegava se jednom rešenju koje umesto urođenih sadržaja svesti uvodi urođene postupke, načine njenog funkcionisanja. Tako ćemo, na primer, kod Šaftsberija ili Hačesona imati ideju unutrašnjeg, čak estetskog čula, koje predstavlja posrednika između pojedinačnih čula, običnog čulnog saznanja, i razuma sa pojmovima, a njegove odlike upravo naglašavaju tu posredničku ulogu: ono je sintetično i neposredno poput čula, ali bezinteresno poput razuma, prema Šaftsberiju na primer (Draškić—Vićanović 2002: 107–108, 114–115). Kantova strategija, međutim, ne ide prosto korak unazad od estetskog iskustva ka nekom čulu, moći duše koja bi bila posebno naštimovana za njega; ona polazi od analize subjektivnosti uopšte, i unutar tako ocrtanih okvira – između ostalog, ocrtanih uz pomoć prve dve *Kritike* – pronalazi mesto koje zahteva razrešenje, a koje onda biva rasvetljeno putem kritike ukusa. Ona, čini se, više locira estetsko polazeći od kritičkog, nego što kritičko „primenjuje“ na estetsko: o tome svedoči sistemski karakter treće *Kritike*, o čemu će dodatno biti reči.

13

Šta iz ovoga možemo zaključiti o kritičkom „zasnivanju estetike“ kod Kanta, ukoliko smo već naglasili da se radi o marginalizovanju onog estetskog u odnosu na kritičko? Da li Kant ovde radikalizuje i svoj stav o okretu prema subjektu na takav način da više ne možemo govoriti o tome da se polazi od određenog, datog iskustva – u ovom slučaju iskustva osobenog, estetskog karaktera – za koje se traži transcendentalno utemeljenje, nego da se polazi od već donekle izgrađene transcendentalne strukture subjekta u okviru koje se onda pronalazi mesto i za estetsko? Čak i ako je tako – a ovde se radi isključivo o poziciji tumačenja – ovako opisana strategija može da svedoči nešto o karakteru estetskog i mogućnostima njegovog filozofskog promišljanja.

Vratimo se još jednom nakratko na sam sud ukusa, dominantnu temu treće *Kritike*. Sud ukusa je u analitici moći suđenja predstavljen preko svoja četiri momenta – mogli bismo reći, preko strukture svog važenja. Ova četiri momenta odgovaraju podeli koju je Kant dao u *Kritici čistog uma* u pogledu svakog suđenja, a radi se o kvantitetu, kvalitetu, relaciji i modalitetu (Kant 1984: 58; Zurovac 2005: 254–255). Za momente suda ukusa, međutim, karakteristično je da je svaki od njih predstavljen jednom naizgled paradoksalnom formulacijom: *bezinteresno dopadanje, subjektivna opštost, svrhovitost bez svrhe i nužnost bez pojma*. Bez detaljnijeg ulaženja u način na koji Kant obrazlaže svaki od momenata i svaku od paradoksalnih formulacija, možemo zaključiti da se sud

ukusa, uprkos prividnoj jednoličnosti forme suđenja, oličenoj u njegovim momentima, ipak bitno razlikuje od svakog drugog tipa suđenja; štaviše, Kant ulaže poseban napor da ga razdvoji od sudova o prijatnom (čulnih estetskih sudova) i sudova saznanja. Ovu strategiju određivanja suda ukusa, međutim, možemo iznova uporediti sa teorijama o estetskom čulu: kao i one, i ova strategija pozicionira sud ukusa u jedno teško određivo, osobito *pojmovno* teško određivo područje, područje koje posreduje između različitih domena upotrebe naših saznavnih i duševnih moći. Za razliku od njih, međutim, sud ukusa predstavlja moć suđenja, a ne neko posebno čulo, što dalje znači da je, Kantovim rečima, ova moć, iako saznavna, ipak nesamostalna (Kant 1991: 12).

14

Posrednička uloga koju refleksivna moć suđenja treba da ostvari postignuta je krajnjim naprežanjem i radikalizacijom samog transcendentalnog i kritičkog postupka: jedna moć koja samostalno ne može da proizvede ni pojmove, ni ideje, već predstavlja operativnu vezivnu sponu između iskustva i pojmova (u korist saznanja), sada se pokazuje u drugačijoj svojoj upotrebi (Kant 1984: 85). Umesto da, kao *odredbena* moć suđenja, operiše na osnovu datog pojma i datog iskustva, ona kao *refleksivna* potencira samu svoju delatnost, uvodeći u igru moći saznanja *поводом* neke pojave, ali u neku ruku *без обзира на нју*. Njeno prosuđivanje tako će, kako smo već naveli, biti isključivo prosuđivanje o subjektu na osnovu osećanja koje međuigra moći proizvodi. Istovremeno, i to je takođe za Kanta veoma važno, ovakvo utemeljenje suda ukusa omogućava nam da otvorimo zahtev za opštim saglašavanjem sa njim – saglašavanjem koje važi za svakog subjekta, ali tek na osnovu svima zajedničkog subjektivnog ustrojstva, a ne na osnovu pojma ili objekta: ovakva subjektivna opštost sada odgovara na prethodno pomenuti zahtev za aksiološkim važenjem domena estetskog, a van njegovog hipostaziranja u domenu neke ontologije.

U tom smislu moramo se osvrnuti i na drugi aspekt značajan za ovu problematiku: naime, problem je u tome što je naše iskustvo uvek krajnje individualizovano, odnosno što ono, kao takvo, nekako treba da posreduje opštost i nužnost, u smislu nekog empirijskog pojma, koji bi onda dalje bio u osnovi nauka i naučnih zakona (Ginsborg 2006: 37). Ovim problemom Kant se bavi već u *Kritici čistog uma*, kada govori o shematizmu; ipak, on je sa trećom *Kritikom* pomenen na drugi nivo. Slično važi i u slučaju moralnosti, odnosno u slučaju *carstva slobode*: i ovde je reč o individualnom i univerzalnom, odnosno o prevazilaženju empirijskog bez njegovog odbacivanja. Oba slučaja povezuju se, kako

je rečeno, estetskom problematikom; međutim, u svakom od slučajeva ono opšte i univerzalno postiže se nauštrb individualnog, te tako ostajemo sa jednom „univerzalnom subjektivnošću“ koja na ovaj ili onaj način garantuje opšte važenje naših sudova. Ako to, međutim, pogledamo iz estetičke perspektive, moramo se zapitati da li je estetsko iskustvo na taj način zaista pogođeno, kao bitno individualno, kako je to, na primer, primetio Baumgarten (Bowie 2003: 18–19).

Problem sistematičnog saznanja: proširenje domena estetskog

U prethodnim razmatranjima ukratko smo osvetlili razmak između Kantovog kritičkog postavljanja estetičkih pitanja i problema sa jedne, te dotadašnjih „dogmatskih“ i tradicionalnih viziranja istih problema, sa druge strane. Sada bismo, jednako kratko, želeli da osvetlimo implicitno proširenje domena estetskog na koje nas upućuje *Kritika moći suđenja*.

15

Na samom početku, kada govorimo o proširenju domena estetskog, važno je reći da ovu formulaciju opet ne koristimo u Kantovom ključu, već u tradicionalnom: iako ona po svoj prilici kod samog Kanta ne bi bila opravdana, ali se može izvesti preciznim razlikovanjem njegovih terminoloških rešenja, ovakva upotreba omogućava nam da naglašeno osvetlimo mogućnosti estetičkog mišljenja u kritičkom ključu. Drugim rečima, sada se vraćamo pitanju zbog čega je Kantovo sistemsko rešenje kritičkog mišljenja neposredno povezano sa onim delovima njegove filozofije koji se tradicionalno tiču estetičkih problema.

Sistemski karakter treće *Kritike* može se posmatrati dvostrano. Sa jedne strane, kao treća *Kritika*, koja dovršava kritičku filozofiju uopšte, *Kritika moći suđenja* dovodi u pitanje samo dotadašnje izvođenje kritičke filozofije – kao primer za to možemo uzeti i mala pomeranja, poput nove pozitivne upotrebe pojma estetskog, ili razrađivanja refleksivne moći suđenja naporedno sa odredbenom (Kukla 2006: 11–12). Klasična pozicija sa koje se postavlja ovo pitanje je problem razrešenja odnosa *carstva nužnosti* i *carstva slobode*, objedinjavanje rezultata prve dve *Kritike* u jedinstven projekat. Sa druge strane, treća *Kritika* eksplicitno postavlja pitanje o proširenju istraživanja iz *Kritike čistog uma*: ukoliko je tamo bilo reči o mogućnostima saznanja *a priori* načelno, sada je potrebno odgovoriti na problem moguće beskonačne raznovrsnosti našeg iskustva, i to kako na nivou pojedinačnih utisaka, tako i na nivou mogućih empirijskih zakona – zakona prirode (Kant 1991: 68, 70–71; Guyer 2005: 40–42).

Ovaj aspekt sistematičnosti analogno se može postaviti naspram problema čije rešenje predstavlja transcendentalna dedukcija kategorija iz prve *Kritike*: ako je ona trebalo da razreši problem iz perspektive subjekta, naime, da dokaže da kategorije nisu prosto pojmovi koji „lebe u vazduhu“, već da zaista pogađaju „samu stvar“, da zaista konstituišu naše iskustvo, sada je potrebno krenuti od objekta i dokazati da je raznovrsnost datosti iskustva takva da je načelno u skladu sa načinom na koji funkcioniše naš saznajni aparat – drugim rečima, da je priroda „štedljiva i jednoobrazna u svojim formama“ (Kant 1991: 21; Guyer 2005: 13). Ovaj problem, međutim, Kant ne može ili ne želi da reši nikakvom dedukcijom; naprotiv, on mu pristupa iz perspektive moći suđenja, te pomenutu štedljivost i jednoobraznost prirode, odnosno njen svrhoviti raspored, postavlja kao *transcendentalnu pretpostavku*, i to takvu da ima karakter subjektivne nužnosti (Kant 1991: 18). Svrhovitost prirode pri tome iznova treba sagledavati samo s obzirom na subjekat i saznanje: priroda sama po sebi nije svrhovita, niti se zapravo o tome nešto može tvrditi, ali mi svoje saznajne moći možemo koristiti tako da se rukovodimo idejom da je iskustvo, koje dobijamo spolja, takvo da je pogodno za jedno sistematsko, ne slučajno i ne kontingentno saznanje.

Karakteristično za ova Kantova razmatranja je da ih je on dominantno postavio s obzirom na moć suđenja, a potom i na problem ukusa. Pretpostavka svrhovitosti prirode, naime, figurira kao *transcendentalni princip moći suđenja* – ne razuma ili uma. Ovakav zaključak, između ostalog, sledi i iz načina na koji je moć suđenja uopšte određena i zamišljena, naime kao sposobnost da se posebno supsumira pod opšte, odnosno da se za neku datu posebnost ustanovi njena opštost (predstava – pojam); ona je, tako, posrednička, vezivna, i usmerena upravo na odnos između konkretnih, pojedinačnih iskustava i njihovog situiranja u jedan sistem znanja. Ono što je za nas od posebnog značaja je da je Kant upravo moć suđenja kao ukus – dakle, na onom mestu na kom se otvara i njena estetička upotreba – označio kao mesto na kom se isključivo može sagledati da moć suđenja ima svoj naročiti princip, odnosno kao mesto koje zapravo utemeljuje i ovu sistematsku ideju: „Dakle, jedino se u ukusu, i to kad je reč o predmetu prirode, otkriva moć suđenja kao moć koja ima svoj naročiti princip, i na osnovu toga s pravom zahteva mesto u opštoj kritici viših moći saznanja“ (Kant 1991: 48). Estetska upotreba moći suđenja, dakle, takva je da zahteva svoje utemeljenje u nekom principu moći suđenja, i to upravo s obzirom na to da ona svom predmetu pripisuje neku vrstu svrhovitosti na opštevažeci način, iako pri tome ne uvodi pojam o tom predmetu. Istovremeno, utemeljenje

estetske upotrebe moći suđenja onda ima konstitutivni položaj i za sistemsku razmatranja, kakva smo ukratko ocrnali.

Pitanje koje bismo sada želeli da postavimo je sledeće: zbog čega se jedna metodski tako važna strategija, kao što je utvrđivanje mogućnosti našeg znanja, nauke i filozofije kao sistemskih, rešava uz pomoć jednog za Kanta problematičnog domena estetskog iskustva, odnosno osećanja zadovoljstva i dopadanja? Već u prvim rečenicama *Prvog uvoda* Kant naglašava značaj ideje sistema: „Ako filozofija predstavlja *sistem* umnoga saznanja stečenog pojmovima, onda se ona već time dovoljno razlikuje od kritike čistoga uma koja kao takva, doduše, sadrži filozofsko ispitivanje mogućnosti takvoga saznanja, ali ne spada u takav jedan sistem kao njegov deo, već štaviše prvo skicira i ispituje njegovu ideju“ (Kant 1991: 7). Vođeni ovakvim uvodom, čini se da možemo smatrati da je utvrđivanje uslova mogućnosti našeg saznanja kao sistemskog ipak centralna tema treće *Kritike*; u svetlu toga, razmatranja koja smo prethodno označili kao estetička trebalo bi čitati kao posledicu nastalu iz potrebe za rešavanjem ovih, strateški važnijih pitanja, ne obrnuto. Ukoliko ovo prihvatimo, onda je za rešenje naše estetičke problematike neophodno prethodno produbiti i precizirati pitanje na koje ona predstavlja odgovor; drugim rečima, treba utvrditi šta zapravo znači pitati o sistemskom karakteru našeg saznanja.

17

Problem sistemskog karaktera našeg saznanja Kant formuliše kao „pojam jednog iskustva *kao sistema shodnog empirijskim zakonima*“ (Kant 1991: 13). Kant na istom mestu dalje navodi da je takva ideja sistema već položena u razumevanje iskustva uopšte, shodno transcendentnim zakonima – ona, dakle, nije ovde ništa novo – ali da ona u tom smislu ipak ostaje samo naznačena, ali ne i u potpunosti izvedena (vid. takođe i Kant 1991: 17). „Beskonačna raznovrsnost empirijskih zakona“ i njoj paralelna „velika heterogenost formi prirode“ uprkos tome i dalje ostaju moguće, te se tako sama ideja dovodi u pitanje, budući da se ne može pojmiti ni njena mogućnost, ni njena nužnost. Na ovom mestu Kant, čini se, treću *Kritiku* postavlja kao imanentnu *kritiku* dotadašnjeg izvođenja samog kritičkog postupka: ona ne treba da ga dovede u pitanje i ospori, ali treba da iznađe njegovo čvršće utemeljenje. Pri tome se Kant, naizgled paradoksalno, kreće u dva suprotna smera, govoreći istovremeno o empirijskim zakonima, koji su opštiji u odnosu na pojedinačno iskustvo subjekta, analizirano u svojoj mogućnosti unutar *Kritike čistog uma*, kao i o problemima beskonačne raznovrsnosti i heterogenosti mogućeg iskustva, koji aludiraju na najniži nivo procesa saznanja, na pojedinačne

osete i predstave. U ovom paradoksalnom razmaku zapravo i leži glavni problem: kako zaista utvrditi intersubjektivno važenje empirijskih zakona (i nauka shodno tome) ukoliko je područje našeg saznanja uvek isključivo subjektivno? Drugim rečima, kako iznova opravdati ideju transcendentalne subjektivnosti s obzirom na onu empirijsku, ali tako da se očuva prostor za znanja koja bi na jedan nužan način važila za sve?

18

Da naglasimo: ovde se ne radi prosto o mogućnostima našeg iskustva kao pogodnog za sistem empirijskih zakona u pogledu razumevanja prirode, već i preko toga, o opštem i nužnom važenju takvog iskustva za sve subjekte koji prosuđuju. „Opštost“ i „nužnost“ koje Kant ovde zahteva očigledno nisu rešive na osnovu transcendentalnog ustrojstva subjekta kakvo je opisano u *Kritici čistog uma*, iako na njega aludiraju i na njega se oslanjaju. Kant kaže: „ono što kategorija jeste u pogledu svakog posebnog iskustva, to je sada svrhovitost prirode ili njena podobnost (takođe u pogledu njenih posebnih zakona) za našu sposobnost moći suđenja“ (Kant 1991: 14). Ova opštost i nužnost na neki način prevazilaze tako date okvire, i to ne u pravcu neke naknadne nadogradnje ustrojstva transcendentalne subjektivnosti, već u pravcu objekta iskustva – prirode, zbog čega Kant i govori o postuliranju svrhovitosti *prirode* za naše saznanje, a ne obrnuto (Guyer 2005: 21). Na drugom mestu Kant podvlači i drugu stranu problema, koja nam sad bolje osvetljava njegove intencije: on govori o tome da razum ne može zasnovati princip srodnosti posebnih prirodnih zakona, odnosno da ne može (pojmovno, *a priori*) opravdati sličnosti na koje nailazimo posmatrajući i tumačeći prirodu, počev od podudarnosti prirodnih formi, preko podobnosti posebnih opažaja za empirijski zakon, pa sve do podobnosti raznih empirijskih zakona za jedinstveno i sistematsko znanje (Kant 1991: 18). Ipak, ovu usklađenost i podobnost zaista uočavamo, i tek ta činjenica sada zaista predstavlja problem: ovde se ne radi o tome da se ideja iskustva kao sistema mora nametnuti, te da se to nametanje mora naknadno opravdati, već da je ona na neki način prirodna načinu na koji funkcioniše naše saznanje – pitanje je sada ne da li je moguća, jer očigledno jeste, već da li može biti opšta i nužna, odnosno neslučajna. Tako smo naznačili glavni Kantov „sistemski“ problem: opravdanje nužnog važenja ideje iskustva kao sistema, a ne agregata.

Budući da se opravdanje nužnosti važenja ovakve ideje ne može pronaći u načinu na koji funkcioniše naš razum, a ne sme se smestiti ni u način na koji funkcioniše naš um (jer pojmovi uma nisu primenljivi na iskustvo, ono im ne leži u osnovi), Kant mora da posegne za nekim novim transcendentalnim utemeljenjem, koje, naravno, pronalazi u moći

suđenja. Kao što smo već napomenuli, takva strategija sasvim je elegantno rešenje, budući da je moć suđenja već određena kao posrednička i vezivna moć, sposobnost povezivanja opšteg i posebnog, pojma i predstave, bilo da se primarno polazi od jednog ili drugog. Samim tim ona je i nesamostalna, budući da je njena funkcija u povezivanju, a ne u proizvođenju. Utoliko se *a priori* princip ove moći mora i tražiti unutar nje same, odnosno u okvirima načina njenog funkcionisanja, što je, iznova elegantno, rešeno pozivanjem na međuigru saznajnih moći, odnosno na povezivanje date predstave sa *saznanjem uopšte* (Kant 1991: 109): razum i uobrazilja kao takvi, prosto u načinu svog funkcionisanja uopšte, stupaju u igru povodom neke date predstave, ali bez obzira na nju – što će reći da je predstava povod, okidač, ali da „rezultat“ odnosa moći saznanja koje stupaju u igru nije nikakav pojam koji se za nju pronalazi, nikakvo saznanje, već jedno osećanje. Tako predstava koja ovde figurira kao da ima neki poseban status: naime, svaka data predstava pokreće moći saznanja na funkcionisanje, ali su predstave koje provociraju estetsko suđenje takve da se za njih ne može naći pojam pod koji bi se podvele (i tako postale saznajno određene), već one u izvesnom smislu kontinuirano provociraju moći saznanja na funkcionisanje. Čini se kao da Kant želi da sugerise da ovakva predstava nosi neku vrstu „viška“, koji se ne može pojmovno-opšte zauzdati i odrediti; o sličnom „višku“ Kant govori i kada pominje beskonačnu moguću raznovrsnost empirijskih zakona (Zurovac 2005: 224). Ipak, takva predstava se nekako određuje, naime putem osećanja zadovoljstva ili nezadovoljstva.

19

Tako se vlastiti princip moći suđenja ispostavlja kao osnov za tvrdnju da se naše iskustvo može postaviti kao sistem i u pogledu empirijskih zakona, odnosno kao odgovor na pitanje o tome šta uslovljava naše opažanje podudaranja i sličnosti unutar iskustva (Kulenkampff 1994: 47–48). Ovaj princip, međutim, takođe je i mesto na kom se mora pronaći i rešenje problema nužnog važenja takvog sistema; ipak, zbog specifičnosti moći suđenja ne možemo u pravom smislu govoriti o njenoj konstitutivnosti, kakvu ima razum za saznanje, odnosno um za htenje.

Prateći podelu H. Elisona (Allison 2001: 67), sada tvrdimo da je za Kanta pitanje nužnosti estetskog suđenja od većeg značaja nego pitanje o tome kako je ono moguće: jedno razmatranje, jasno je, utemeljuje drugo i neraskidivo je od njega – ipak, tvrdimo da je naglasak ovde ipak na *questio iuris*. Ovo tvrđenje izvodimo na osnovu problematične veze između onog estetskog i onog sistemskog aspekta treće *Kritike*: i u slučaju sistemskog karaktera iskustva, kao i u slučaju opšteg važenja suda

ukusa, čini se da se Kant oslanja na neku vrstu datih intuicija, koje zatim analizira s obzirom na uslove mogućnosti njihove datosti. Ipak, prava teškoća nastaje tek kada treba obezbediti i neslučajnost, nekontingentnost važenja ovih intuicija: tako se čini kao da pomenuti motiv retroaktivno usmerava Kanta da ovim problemima uopšte priđe sa kritičke strane, da uopšte traži *a priori* princip moći suđenja, a ne obrnuto.

Zaključna razmatranja: autonomija estetskog?

20

Pokušali smo da ocrtamo pravac u kom bi se, polazeći od estetskog, moglo poći ka političkom u najširem smislu – smislu, dakle, koji ne isključuje i moralno, pri čemu iznova ne pratimo Kantovu upotrebu ovih pojmova. Mogućnost da se estetsko poveže sa političkim pronašli smo u području opšte saopštivosti, odnosno zajedničkog čula i subjektivne opštosti. Time, međutim, ne tvrdimo da je cilj estetskog u političkom, odnosno da se ono u bilo kom smislu ispunjava tek sa političkim; naprotiv, želeli bismo da naglasimo da ono estetsko otvara prostor za političko, ali ne i da se u njemu gubi. Utoliko je od samog početka u radu bilo posebno naglašeno zasnivanje estetike u XVIII veku, a Kantov projekat kritike moći suđenja bio je predstavljen kao njegov odgovor na situaciju tog zasnivanja (Allison 2001: 195–196).

Zasnivanje estetike, koja se tiče lepog i umetnosti, unutar tradicije novovekovnog mišljenja, koja je dominantno obeležena naukom, postavljeno je na osoben način: autonomija estetičkog nije išla nasuprot, već iznutra u odnosu na ovaj naučni model. Kod Kanta to možemo videti u zahtevu da se i za sudove ukusa iznađe neko opšte važenje, odnosno da se oni umesto u domen privatnog, situiraju u domen javnog, intersubjektivnog, da njihovo važenje bude analogno važenju sudova (naučnog) saznanja (Schüßler 1981: 187). Pitanje koje se, s obzirom na prethodno, dalje postavlja je – da li onda možemo tvrditi i neku autonomiju estetskog iskustva, možda opet preko alteriranja načina na koji je postavljena analiza iskustva uopšte unutar *Kritike čistog uma*? Da li veza estetičkih pitanja i problema i sistemskih postavki u trećoj *Kritici* možda usmerava u tom pravcu? Može li se za moć suđenja tvrditi da na neki nestandardni način ipak *konstituiše* poseban domen iskustva – estetsko iskustvo? Da li iz postavke da osećaj zadovoljstva proizilazi na osnovu igre moći saznanja proističe i mogućnost da u ovome pročitamo način te nestandardne konstitutivnosti, ako se o njoj može govoriti?

Smatramo da se kod Kanta ne može govoriti o autonomiji estetike po modelu koji je prethodno zacrtao Baumgarten: zbog toga se, u krajnjem,

izbегava i naziv estetike i pojam estetičkog, odnosno oni se zaobilaze formulacijom kritike ukusa. Kao što je već navedeno, čini se da sistemski aspekt kritičkog projekta ovde ima veći značaj od estetičkog, te iznova tvrdimo da ovde nema reči o autonomiji estetike, budući da sva razmatranja estetičkih problema za svoju osnovu imaju kritički projekat u celini. Ipak, to ne znači da Kant nije ponudio jedan specifičan način filozofskog mišljenja o estetičkim temama: upravo taj način mišljenja i predstavlja glavno Kantovo zaveštanje estetici kao disciplini filozofije. Stoga treću *Kritiku* možemo posmatrati kao prelomnu tačku tradicije estetike: ako su estetička razmatranja i pre Kanta i sa Kantom bila postavljana u jedinstvu sa drugim filozofskim razmatranjima i problemima, ipak se ovde onaj „višak vrednosti“ kategorije lepog preokreće na jedan nov način, tako da otvara polje intersubjektivnog opšteg i univerzalnog važenja. Ono, kako smo videli, ne zavisi od objekta, te stoga izbegava ontološka hipostaziranja, ali nije ni psihološkog ili konvencionalnog karaktera. Stoga je prethodno i bilo reči o tome da polje estetskog otvara područje političkog u najširem smislu: upravo u onom smislu u kom bi neke „vrednosti“ mogle imati univerzalno, a opet intersubjektivno važenje koje postavlja sam subjekt.

21

Ukoliko ovde i ne može biti reči o autonomiji estetike kao filozofske discipline – iako može biti reči o autonomiji estetskog prosuđivanja, prema autonomnom principu moći suđenja – Kantove pozicije ipak nam otvaraju mogućnost da postavimo pitanje o *autonomiji čulnosti*. Pod ovom autonomijom podrazumeva se upravo onaj problem individualnog i opšteg ili univerzalnog, o kojem je prethodno bilo reči: radi se o pitanju da li je domen čulnosti i iskustva kod Kanta područje čiste receptivnosti, ili je iskustvo već impregnirano nekim kompleksnijim formama. Naše pozicije u ovom radu u skladu su sa stavom R. Kukle da je uloga estetskog u suđenju važna i da se čulnost ne može svesti na puku receptivnost bez pojma i diskurzivnosti (Kukla 2006: 13–15). Univerzalno važenje, opštost i nužnost se, tako, kod Kanta mogu posmatrati u dvostrukom značenju, naime „objektivno“, pri čemu se misli na to da jedan pojam smera na sve objekte koji su njime naznačeni, ali i „subjektivno“, kao u slučaju subjektivne opštosti, kada više nemamo vezu sa pojmom, već se univerzalnost ostvaruje s obzirom na mnoštvo subjekata, ne objekata (Ginsborg 2006: 36). Ovakva subjektivna opštost, odnosno univerzalnost, kao što smo videli, počiva na ustrojstvu subjekta, i to svakog subjekta, te tako *zahteva* od svakog od njih da se slože sa estetskim sudom, odnosno predstavlja neku vrstu važenja za sve (Zurovac 2005: 260–261).

Primljeno: 15. juna 2013.
Prihvaćeno: 02. jula 2013.

Literatura

- Allison, Henrey E. (2001), *Kant's Theory of Taste. A Reading of the Critique of Aesthetic Judgment*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bowie, Andrew (2003), *Aesthetics and Subjectivity: From Kant to Nietzsche*, Manchester: Manchester University Press.
- Gethmann-Siefert, Annemarie (1995), *Einführung in die Ästhetik*, München: Wilhelm Fink Verlag.
- Ginsborg, Hannah (2006), „Thinking the Particular as Contained under the Universal“, u R. Kukla (prir.), *Aesthetic and Cognition in Kant's Critical Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 35–60.
- Guyer, Paul (1997), *Kant and the Claims of Taste*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Guyer, Paul (2005), *Kant's System of Nature and Freedom*, Oxford: Clarendon Press.
- 22 Draškić-Vičanović, Iva (2002), *Estetsko čulo*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Zurovac, Mirko (2005), *Tri lica lepote*, Beograd: Sužbeni glasnik.
- Kant, Imanuel (1984), *Kritika čistoga uma*, Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Kant, Imanuel (1991), *Kritika moći suđenja*, Beograd: BIGZ.
- Kulenkampff, Jens (1994), *Kants Logik des ästhetischen Urteils*, Frankfurt am Mein: Vittorio Klostermann.
- Kukla, Rebecca (2006), „Placing the Aesthetic in Kant's Critical Epistemology“, u R. Kukla (prir.), *Aesthetic and Cognition in Kant's Critical Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 1–33.
- Schüßler, Ingeborg (1981), „Wissenschaftliche und ästhetische Wahrnehmung: Kants Lehre von der Wahrnehmung“, *Revue de Métaphysique et de Morale*, 86 (2): 180–192.

Una Popović

The Problem of Aesthetic Judgment: Perspectives of Aesthetics

Summary

This paper deals with the interpretation of Kant's Critique of Judgment from the perspective of aesthetics. Our aim here is to show the immanent relationship between the two main motifs of this work: the analysis of traditional aesthetic problems, such as beauty and taste, on the one hand, and the systematical thinking, philosophy, and Kant's critical project, on the other. This interpretation is developed in consideration of the problem of aesthetics as a philosophical discipline, within which, for each of the motifs of Kant's third critique it is shown how it redefines aesthetic into philosophical thought. Finally, the character of critical positioning of aesthetic problems in Kant is shown in light of the opening of the perspective of subjective universality as a theme that connects the two motifs of third critique, but also allows a different view in the domain of intersubjectivity.

Keywords: Kant, Critique of Judgment, aesthetics, taste, subjective universality.